

Et dansk Fængsel før Fængselsreformen.

Efter Optegnelser af afd. Fængselsdirektør Fr. Bruun m. fl. meddelt ved
cand. juris SIGURD BRUUN.

Et Blik paa Fængselsvæsenet i gamle Dage viser en besynderlig Blanding af Barbari og Humanisme, Slaphed og overdreven Strenghed. Haarde og tildels blodige Straffe skifter med sentimentalt Føleri, et Overmaal af aandeligt og legemligt Plageri veksler med noget, der kan lignedes med Velvære inden for Datidens Fængselsmure. Afspærringen mod Omverdenen er saa langt fra effektiv, Samlivet mellem Fangerne til Tider gemytligt, til Tider saa fjendtligt, at det udløses i drastiske Batailler, medens Vogterne snart er godmodige og lader Fangerne skotte sig selv, snart er gennemsyrede af Ondskab. En af de ældste Beskrivelser af Fængselsforholdene i Danmark er vel Leonora Christine Ulfeldts Jammersminde, der, selv om den vel ikke er aldeles objektiv, dog indeholder Oplysninger om Tilstanden i Fængslerne omkring 1660, der ikke fjerner sig meget fra Virkeligheden. Ca. halvtredsindstyve Aar senere ser man — for at nævne et enkelt og dog prægnant Eksempel — at Arrestforvareren i Københavns Arresthus havde Tilladelse til Udskænkning af Spirituosa i sin Bolig i Arresthuset, saaledes at Folk fra Gaden kunde drikke et Bæger med Arrestanterne, traktere dem og lægge Raad op med dem. Ja saa langt ned i Tiden som 1753 nævnes der Eksempel paa, at en Gældsarrestant — disse Arrestanter indtog ganske vist en Særstilling — ved sær kongelig Gunst og Naade havde Tilladelse til et Par Gange om Ugen at forlade Fængelet for at besøge sin

Illustru, dog at han paa disse Ekskursioner var ledsaget af en Fogedbetjent, der indestod for hans Tilbagevenden til Fængslet.

Forholdene ved Aarhundredeskiftet skal ikke have været stort anderledes. Det er autentisk, at det i al Fald i Provinsbyerne har været Koltume, at Arrestanterne havde deres faste L'hombrepartier med Byens Borgere og Arrestforvareren, og det er ligeledes tilstrækkelig bekendt, at Fangerne paa Børnehuset paa Christianshavn i al Fald før Mytteriet og Branden i Juni 1817 ganske ugenert stod i overordentlig livlig Rapport med Omverden, interPELLerede de paa Gaden forbi passerende Borgere, førte Passiar med dem og betlede til Tobak og Spiritus. De kvindelige Fanger i Viborg Tugthus havde endog c. 1840 saa stor Frihed, at de fik Lov til at gaa ud at sy hos de højerestaaende Familier i Byen, navnlig hos de, der havde nogen Forbindelse med Fængselet. Fangerne, der som Løn for Arbejdet fik Kost i Familieme, kunde saaledes være ude hele Dagen. Inde i Fængselet i Arbejdssalene var Disciplinen saa langt fra god; Slagsmaal, Tumult og Mytteri og dertil hørende Undvigelse var næsten dagligdags Begivenheder. Arbejdet dreves ganske uden Plan ligesom den penitentiere Behandling af Fangerne var helt uden System. Deres Kaar var ganske afhængig af de overordnede Embedsmænds Karakter og Personlighed; én Fange kunde saaledes være heldig og komme under en gavnlig Paavirkning, en anden kunde derimod være uheldig og blive underkastet en mangeaarig nedbrydende Mishandling.

Ganske vist fremkom i Slutningen af det 18. Aarhundrede Spørgsmaalet om en Fængselsreform saavel her i Landet som forskellige Steder i Udlandet, og Regeringen traf den Gang ikke saa faa Foranstaltninger, der sigtede til at fremme en bedre Indretning af Straffeanstalterne; men Krigen og den paafølgende Statsbankerot standsede snart de paabegyndte Forbedringer. Forholdene i Fængslerne var derfor for 70—80 Aar siden endnu i alt væsentligt det

samme, som de havde været i det 18de Aarhundrede, og det var først i Aarene omkring 1840, at der med Alvor toges fat paa en Reform af Fængselsvæsenet.

Der fandtes den Gang her i Landet 4 Straffeanstalter, der var beliggende henholdsvis i København, Stege, Odense og Viborg. De optog alle kvindelige kriminelle Forbrydere og saadanne mandlige, der var dømte paa kortere Aaremaal (5 Aar og derunder), hvorhos disse Anstalter tillige tjente til Straffesteder for Løsgængere og Bøttere. Hver Anstalt bestyredes af en Inspektør med kgl. Udnævnelse¹⁾, der atter sorterede under en ulønnet Direktion, bestaaende af Stedets Amtmand og Biskop; men denne Direktion udgjorde i Virkeligheden kun et femmeligt betydningsløst Mellemled mellem Inspektøren og Kancelliet og blandede sig meget lidt i Anstaltens indre Forhold. De ovenfor anførte fire Fængsler benævnedes »de civile Straffeanstalter« i Modsetning til »de militære«, der stod under militære Myndigheder og rummede alle de øvrige fra hele Landet til Fæstningsstraf dømte Forbrydere. Ved kgl. Resolution af 1842 var det bestemt, at der skulde indrettes to Celle- og to Fællesfængsler, og at de militære Straffeanstalter skulde nedlægges, naar Fællesfængslerne var færdige, hvad der dog først fuldførtes i 1850.

I samtlige Straffeanstalter herskede der blandt Fangerne et fuldstændigt uordnet Fællesskab uden Spor af Klassifikation. Kønnene var vel forsaavidt adskilte, som hvert Køn havde sin egen Gaardsplads samt egne Sove- og Arbejdslokaler, men en fuldstændig Adskillelse overholdtes ikke, hvilket noksom godtgjordes ved de uægte Fødsler, som jævnlig fandt Sted i Fængslerne. Om en Adskillelse mellem de ældre forhærdede Forbrydere og den unge Fange, som første Gang betraadte Straffeanstalten, var der slet ikke Tale. Der dreves forskellige Haandteringer og Fabrikationer i Straffeanstalterne, og disse optraadte nærmest som

¹⁾ Fængslerne i København og Stege stod dog under samme Bestyrelse.

Fabriker, der i Reglen med Held konkurrerede med private Etablissementer. Fangerne opdroges til dygtige Fabriksarbejdere, men kun yderst sjældent lærte de en Haandtering, som efter Løsladelsen kunde skaffe dem Brødet, — de optugtedes i bedste Tilfælde til gode Fanger, men ikke til gode Borgere.

Naar derfor en Fange afleveredes til Straffeanstalten spurgtes der ikke om hans Forbrydelse eller om Aarsagerne til denne, ikke om hans tidligere Liv eller om de Forhold, under hvilke han var opvokset, men kort og godt: »Hvad kan Du bestille? Har Du lært noget Haandværk? Hvad kan vi bruge Dig til.« Havde han Kendskab til noget Arbejde, som udførtes i Anstalten, eller — hvad bedre var — havde han tidligere været straffet og vist sig flink og brugbar, var han velkommen, medens han i modsat Fald betragtedes som et unyttigt og besværligt Individ, hvem det i hvert Fald vilde koste Tid og Ulejlighed at lære noget. Hans fremtidige Stilling i Anstalten var dermed givet. I første Tilfælde modtoges han med aabne Arme af vedkommende Mester, fik straks godt Arbejde med god Fortjeneste, som endog kunde stige til ca. 4 Kr. om Ugen, hvad der i de Tider var meget, og Arbejdslønnen udbetaltes ham i rede Penge, som han havde Tilladelse til at anvende til at gøre sig Opholdet i Straffeanstalten behageligere og til at oplægge til Løsladelsen. I sidste Tilfælde var han derimod et Skumpelskud, der højst opnaede at blive Læredreng, men som oftest benyttedes til Husgerning eller maatte nøjes med at udføre al Slags Rengøringsarbejder for de bedre stillede Fanger, som disse vel var pligtig til selv at forrette, men som medtog for megen af deres Arbejdstid, og derfor betaltes der ham en tarvelig Løn paa nogle faa Øre ugentlig. Mestrene favoriserede tilmed de flinke Arbejdere, dækkede over deres disciplinære Forseelser, ja betænkte sig end ikke paa at opgive deres Arbejdsfortjeneste større, end den i Virkeligheden var, og dette var saa meget uheldigere, som de dygtigste Arbejdere meget ofte var de største og snedigste

Forbrydere. Den ikke forhen straffede Fange søgte at lære af de ældre, hvorledes han skal sætte sig i Gunst hos Mestrene og opnaa en bedre Fortjeneste; men han lærte samtidig meget andet, saa at han ofte endte med at blive i Bund og Grund fordærvet.

I Viborg Straffeanstalt havde Fangernes Arbejdskraft i en længere Aarrække været bortforpagtet til private Entreprenører, hvad der medførte den Fordel, at Staten omtrent kunde beregne sine Udgifter, men da der i andre Henseender fulgte adskillige Ulemper ved denne Ordning, overtog Anstalten den 1ste Juni 1845 selv Arbejdet, der væsentligst bestod i Tilvirkning af Klæde og uldne Tøjer. Ledelsen af Fabrikationen lagdes i Inspektørens Haand, og da hans Arbejde derved forøgedes betydeligt, bevilgedes der ham fra nævnte Dato en Assistent, som skulde varetage de almindelige Inspektionsforretninger; til denne Stilling valgte Inspektøren da *Frederik Bruun*, der var teologisk Kandidat, og til hvem han havde et tilfældigt Bekendtskab.

Straffeanstalten i Viborg¹⁾, der af Fangerne som oftest benævnedes »Viborghus«, er bygget i Midten af det 17de Aarhundrede og var oprindelig bestemt til at optage Løsgængere og Beflere, ligesom den ogsaa forinden Stavnsbaandets Løsning har modtaget vornede Bønder, som Herremændene af en eller anden Aarsag ønskede at befri sig for. Størstedelen af Fangerne i Anstaltens første Periode tilhørte dog det saakaldte Natmandsfolk eller Taterne, som den Gang endnu var ret talrigt repræsenterede i Jylland; da disse Folk som bekendt ikke havde noget fast Erhverv, var deres Paagribelse ensbetydende med, at de indsattes i Viborghus for Løsgængereri, forudsat da at de ikke havde værre Synder paa deres Samvittighed, der kunde medføre, at Dommen kom til at lyde paa Fæstningsstraf. Anstalten benyttedes senere, som ovenfor sagt, ogsaa til kriminelle Forbrydere, men endnu dengang var Taterne ikke saa sjældne Gæster i Fængslet, hvortil de i Reglen kom tilbage kort Tid

¹⁾ Den nuværende Sindssygeanstalt.

efter, at de var blevet løsladt. En af de mest kendte af dem var den af St. St. Blicher omtalte gamle »Taterkonge«, Aksel Akselsen, der havde tilbragt største Delen af sit Liv i Viborghus som dømt for Løsgængereri, men som ikke desto mindre havde bevaret en saadan Kærlighed til det frie omstrejfende Liv, at han endnu i en Alder af 85 Aar undveg fra Fængslet »for at se efter sin Skærsliberbør, som han for sin Paagribelse havde gemt ude paa Heden«. Han angaves Aaret efter af sin Sønnkone og indsattes paany i Anstalten, men han oplevede dog at faa sin Frihed og døde i en Alder af nogle og halvfemsindstyve Aar paa en Lyngbakke eller en Grøftkant ligesom de øvrige af hans ulykkelige Folk, naar de da ikke døde i Straffeanstalten.

Det var ikke blot det lavere Befolkningslag, som fandtes i Viborghus. Fr. Bruun fortæller saaledes om en i Aarene 1850—52 indsat Fange, Greve v. H—, der havde været i Garden i København og i Krigen 1848—50 stod paa den danske Side. Aarsagen til hans Indsættelse var, at han under Felttoget, naar han var paa Forpost, benyttede Nætterne til at gaa over i Fjendens Lejr, hvor han vidste, hans to holstenske Brødre opholdt sig. Med disse svirede og drak han hele Natten og listede saa ved Daggry tilbage til Forposterne. Imidlertid blev han grebet og indsat i Viborghus. Rygtet om, at en Greve sad paa Viborghus, gik som en Løbeild gennem Byen og resulterede i, at de gode Borgerfruer kom anstigende og tilbød at stille deres Bibliothek til Inspektørens og den grevelige Fanges Raadighed. Reglementet tillod imidlertid ikke slig Godgørenhed.

Sin Frihed genvandt han paa en ret forunderlig Maade. Kong Frederik den 7. aflagde Viborg By et Besøg og ønskede at se sin gamle Soldat, hvorfor han indfandt sig med hele sin Stab i den lille Gang foran Grev H.s Celle og lod Døren lukke op. Greven sprang op, og man kunde se, at det svimlede for ham, da han saa Kongen og de gamle Krigskammerater Greverne Altona, Blücher o. fl. staa der stive som Støtter betagne af Gensynet. Kongen var saa bevæget,

at han intet kunde sige; men Grev H.s Skæbne var beseglet. Kort efter blev han løsladt, men Fængselsopholdet i Forbindelse med tidligere Trang til Drikkeri førte ham ned i en lavere Atmosfære, hvor han tilsidst helt gik til Bunds. De sidste Oplysninger stammer fra Hamborg, hvor han menes at være druknet i Alsteren.

En ung kvindelig Fange, der ligeledes i Aarene omkring 1850 sad i Viborghus, afgav et sorgeligt Bevis paa Samholdet mellem Taterne og paa den Frihedstrang, der var disse medfødt. Hendes Forældre havde efterladt hende som spædt Barn i en jydsk Provinsby udenfor en Embedsmands Dør, hvor hun blev fundet og opdraget som et af Embedsmandens egne Børn. Da hun var 16 Aar gammel og nylig var bleven konfirmeret, forsvandt hun imidlertid fra sit Hjem og bankede sildigt om Natten paa Vinduet i en lille Kro nogle Mil fra Byen, hvor hun bad Værtinden unde sig et Par Timers Hvil. Hun var da dødelig træet, gennemblødt og forreven, med Skoene fulde af Vand. Værtinden, der kendte hende, blev selvfølgelig yderst forfærdet, udspurgte hende om Aarsagen til hendes hjælpeløse Tilstand og vilde bringe hende tilbage til Plejeforældrene; men hun fik det Svar, at Taterne havde hentet hende, hun hørte dem til og maatte følge dem. Nogen Tid efter blev den unge Pige paa-greben som Løsgængerske og indsat i Viborg Straffeanstalt, og saa gik det hende som de øvrige Taterne — hun blev løsladt, kom ind igen Gang efter Gang, og naar hun skulde frigives, hentedes hun af en Tater, hvem hun fulgte til Trods for Alt, hvad hendes Plejeforældre gjorde for atter at drage hende til sig. Hun var en meget smuk Pige med et kvindeligt og beskedent Væsen og erhvervede sig ved sin hele Op-træden de øvrige Fangers Agtelse i en saadan Grad, at de stedse titulerede hende »Frøken«.

Anstalten havde oprindelig været beregnet paa at rumme 100 Fanger, men efter at den var begyndt at blive benyttet til kriminelle Forbrydere, steg Fangeantallet til ca. 400, og den havde derfor fra Tid til anden modtaget adskil-

lige Udvidelser, der dog var føjede til det allerede bestaaende uden nogen bestemt Plan og uden noget Hensyn til dens forandrede Bestemmelse. Malerisk beliggende som den var, umiddelbart ved den smukke Viborgsø, havde dens vel vedligeholdte Bygninger et ret tiltalende Udseende; men dens Indre var alt andet end tiltalende og formaalstjenligt, og den i høj Grad sparsomme Betjening var aldeles ude af Stand til at føre et blot nogenlunde tilfredsstillende Tilsyn med Fangerne eller til at forhindre, at disse kommunicerede med Yderverdenen. Dette var saa meget vanskeligere at forebygge, som Anstalten ikke var omgivet med Ringmur, og en Del af Vinduerne i Arbejdssalene vendte direkte ud til offentlig Gade. Vel fandtes der en ydre militær Bevogtning, men da Vagttjenesten kun kunde være kedsommelig og trættende for Soldaterne, bidrog disse kun i ringe Grad til at forhindre Fangeres Forbindelse med den frie Befolkning eller de hyppige Undvigelses, som tilmed yderligere lettedes derved, at Fangerne selv opbevarede de Klæder, i hvilke de var ankomne til Straffeanstalten, om de end umiddelbart efter Indsættelsen iførtes den afstikkende, dobbelfarvede Fangedragt.

Som Eksempel paa den Dristighed, hvormed Undvigelsesne undertiden iværksattes, kan anføres, at en Fange en Formiddag kom ind i Inspektørens Dagligstue, der var beliggende i Fængslets Stueetage, og hvor Fruen i det Øjeblik var alene til Stede. Han gik med bart Hoved, paa Hosesokker og med Trætøllerne i Haanden forbi Fruen og hen til Vinduet, hvor han med et: »Tillader Fruen?« forsigtigt stillede Blomsterne ned paa Gulvet og aabnede Vinduet. Fruen, som troede, at han skulde udføre et eller andet Arbejde efter Ordre fra hendes Mand, anede ikke Uraad, da han med et sprang ud af Vinduet ned i den udenfor værende Have, hvor en Soldat stod i sit Skilderhus, og var borte med det samme. Uagtet der straks blev gjort Anskrig, lykkedes det dog ikke at finde Flygtningen, der først to Aar efter atter blev paa-greben og afleveret til Anstalten. Han meddelte da, at han

havde gemt sig i Haven mellem Stikkelsbærbuskene, hvor han havde hørt Inspektørens Samtale med Fruen og de Ordre, han havde givet, først om Natten var det lykkedes ham at slippe bort fra sit Skjulested.

Oftere forberedtes dog Undvigelserne længe i Forvejen. Det hændte saaledes en Gang Fr. Bruun, at han tabte sit Nøglesnippe, medens han stod og talte med en af Fangerne. Da han bøjede sig for at tage Nøglerne op, bemærkede han, at Stenene i Gulvet var løse, og da dette forekom ham mistænkeligt, undersøgte han Sagen nærmere. Det viste sig da, at der var gravet et Hul, som førte ned under Bygningens Fundament, og som foroven var tildækket med Stenene, samt at netop den Fange, med hvem han talte, da han tabte Nøglerne, havde gravet Hullet, som han agtede at benytte til Flugt. Han havde arbejdet paa det i to Aar, og endnu var det ikke færdigt.

Som allerede tidligere anført, var Betjeningen meget sparsom i Forhold til Fangeantallet og til Bygningernes u hensigtsmæssige Indretning. Betjentene var tilmed gennemgaaende aldeles uskikkede til Tjenesten, hvad man iøvrigt ikke kunde undres over, da disse Stillinger betragtedes som Forsørgelsesposter for Byens fattige Borgere, hvorfor der ved Ansættelsen intel Hensyn toges til Ansøgerens Duelighed og Brugbarhed, men kun til hans øjeblikkelige Trang. Lige til 1845 var det end ikke fundet nødvendigt at benytte kvindeligt Opsyn, men mandlige Betjente fungerede saavel i Mands- som Kvindeafdelingen. Hvad Dannelse og Kundskaber angik, stod Betjentene i ingen Henseender over Fangerne, og der gjordes intet for at hæve dem i disses Øjne; de var saaledes ikke en Gang uniformerede, og deres Klædedragt var stundom endog usømmelig. De havde hverken Kost eller Natteleje paa Straffeanstalten, men nød skiftevis deres Maaltider i Hjemmet, hvorved deres Antal yderligere forringedes. Da de var slet lønnede og som oftest fattige Folk, fraterniserede de let med Fangerne, der som foran sagt fik deres Arbejds løn udbetalt i rede Penge, hvorfor Be-

stikkelser heller ikke var sjældne. Om Natten var hele Tilsynet betroet til den militære Vagt og i Anstaltens Indre til en Vægter og hans Hund; foruden Portneren var Inspektoren den eneste Funktionær, der havde Bolig paa Fængslet.

Portneren var iøvrigt en Person af en vis Betydning, da han i Inspektørens Fraværelse modtog Fangerne og sørgede for deres midlertidige Anbringelse; var han selv beskæftiget paa anden Maade, besørgede hans Kone dette Arbejde. Hans Stilling var meget indbringende, da han havde Tilladelse til at holde Marketenderi for Fangerne, til hvem han solgte forskellige ikke spirituøse Drikkevarer, Kod, Fisk, Smør, Ost og meget andet.

Af Kontorpersonale fandtes der ved Forfatterens Ansættelse kun en Bogholder og en Fuldmægtig, der begge var forhenværende Straffefanger. Bogholderen var en flink og paalidelig Mand, men Fuldmægtigen, der iøvrigt heller ikke savnede Dygtighed, var periodisk Dranker og endte med at tage sig selv af Dage.

Inspektøren, Generalkrigskommissær *Lauritz Christian Undall*, var en forhenværende Officer, der ved Fr. Bruun's Ansættelse allerede var noget til Aars, men endnu i sin fulde Kraft, sund og let bevægelig. Han var et Mønster paa en Datidens Fængselsinspektør og kunde for den Sags Skyld være det for en Nutidens med. Han var en human og liberal Mand, der dog overfor Fangerne, naar det behøvedes, kunde være streng og bydende, bestemt og resolut, men under almindelige Forhold, og naar de gjorde deres Pligt, var godlidende og velvillig. Han befattede sig ikke med Straffeteorier, og indlød sig overhovedet aldrig paa noget, som han ikke paa Forhaand var sikker paa at kunne gennemføre, thi intet var efter hans Mening mere nedbrydende for Disciplinen end at give en Befaling eller en Forskrift, som man bagefter maatte finde sig i ikke blev overholdt; — *non videri, sed esse!* var hans Valgsprog. De Opgaver, han havde sat sig, bestod i at lade Fangerne til Dag og Time udholde den dem idømte Straffetid, at haandhæve den befalede Disciplin

og Orden, at vedligeholde Anstaltens Bygninger og Inventar samt endelig at forøge Anstaltens Indtægter saa meget som muligt ved at holde Fangerne til Flid og Paapasselighed og ved at iagttage en streng Økonomi. Straffeanstalten lignede derfor ogsaa under hans Styrelse mest af alt en velordnet Fabrik.

Hvad der ifølge Reglementerne tilkom Fangerne, sørgede han for, at de fik til de mindste Enkeltheder, og ligesaa lidt som han skaanede nogen disciplinær Forseelse fra Fangerne Side, ligesaa lidt taalte han, at der tilføjedes dem nogen Uret af Betjentene eller af de andre Fanger. En Handling, der medførte Straf, naar den blev begaaet overfor en Forsæt, var efter hans Mening ogsaa strafskyldig, naar den blev begaaet overfor en Fange, om end i ringere Grad; han tillod derfor heller aldrig, at en Funktionær skuffede en Fange, hvad han slet og ret kaldte for Bedrageri. Han færdedes tidlig og sildig i Fængslet, og det var hans Princip daglig at give alle Fangerne Lejlighed til at tale med sig. Han afviste aldrig nogen paa sammelig Maade fremsat Klage, men lod den strengt undersøge og straffede den skyldige eller, hvis den viste sig at være falsk, Klageren selv paa en saadan Maade, at han ikke fristedes til oftere at gøre sig skyldig i denne Forseelse. Retfærdig og upartisk som han var, blev han agtet og elsket af Fangerne, der havde en ubegrænset Tillid til ham, og denne Tillid var til en vis Grad gensidig, hvad der f. Eks. gav sig tilkende ved, at han undertiden hørte Fangernes Mening om nye Foranstaltninger, som skulde træffes — han opnaaede i ethvert Tilfælde herved at faa Sagen belyst fra alle Sider.

Fangernes moralske Opdragelse laa derimod over hans Horisont, og han havde ingen Tro til, at Kirken og Skolen kunde udrette noget i denne Henseende. Straffeanstalten havde sit eget Kapel, i hvilket en af Byens Præster hver Søndag og Helligdag holdt Gudstjeneste, og til at overvære disse kommanderede han vel stedse Fangerne, men kun fordi dette nu en Gang var beordret. For de unge ukonfirmerede

Fangers Oplysning blev der sørget ved Præsteforberedelsen til Konfirmationen, og til bedste for de Voksne var der indrettet en Søndagsskole, som Fangerne kunde besøge, hvis de ønskede det. I denne Skole meddeltte en eller anden bedre oplyst Fange Undervisning i Læsning, Regning og Skrivning, men Besøget var yderst ringe, og Udbyttet højst ubetydeligt, for ikke at sige intet. Som Straffesystemet den Gang var, havde Inspektøren iøvrigt al Grund til at nære Mistillid til Kirkens og Skolens heldbringende Indflydelse; thi enhver god Spire, som der kaldtes til Live, blev hurtigt kvalt, naar den førtes tilbage til Straffeanstalten, af alt det Ukrudt, som den Gang bredte sig vildt og uhindret i denne. At foretage en Sondring af Fangerne, hvorved de, om hvis Forbedring der endnu var Haab, unddroges de mere forhærdede Forbryderes Indflydelse, kom aldrig indenfor Inspektørens Tanker, da sligt jo ganske vilde have ødelagt Arbejdsvirksomheden og reduceret Udbyttet af denne til et Minimum. Betegnende for hans Standpunkt i saa Henseende var det ogsaa, at han saa godt som aldrig hensatte Fanger, der havde forset sig, i de Straffeceller, som fandtes i Fængslet, og naar det en enkelt Gang skete, var det næsten altid om Søndagen. Man vedkendte sig aabent, at Grunden til, at han foretrak Pryglestraffen for ensomt Fængsel, udelukkende var den, at sidstnævnte Straf, saa længe den varede, berøvede Staten en mere eller mindre værdifuld Arbejdskraft.

For de syge Fanger sørgedes der derimod efter Datidens Fordringer godt, og navnlig var Sygeværelserne rummelige og vel udstyrede. Lægetilsynet var rigtignok mindre tilfredsstillende, idet Lægen kun kom, naar han blev hentet, og dette skete meget sjældent. Det daglige Tilsyn overlodes til nogle paalidelige Fanger, og Inspektøren paatog sig selv at helbrede Sygdomme af mindre Betydning, hvad enten disse udkrævede medicinsk eller kirurgisk Behandling, og Fangerne havde megen Tillid til hans Duelighed som Læge. Ved sit Kontor havde han et lille Apothek, hvorfra han efter

bedste Skøn uddelte sine Medikamenter, af hvilke navnlig Hofmanns Draaber var stærkt efterspurgte, da disse var et af Fangerne meget ynder Surrogat for Alkohol.

Det var Skik i Viborg, at alle Fangerne hver Morgen Kl. 8 stillede til Monstring, hvert Køn for sig i hver sin Gaard. Fangerne opstilledes efter deres Numre i en stor Rundkreds, i hvis Midte Betjentene befandt sig, og naar den som Overbetjent fungerende ældste Betjent da havde forvisset sig om, at alle var tilstede og havde efterset Fangernes Paaklædning m. v., meldte han til Inspektøren, at Opstillingen var færdig. Denne traadte da med Profossen bag efter sig ind i Midten af Forsamlingen, der var at betragte som et Slags Forum, ved hvilket alt, hvad der vedkom Fangernes Orden og Disciplin, Renlighed, Forplejning, Beklædning, Arbejde m. v. blev bekendtgjort for dem, og Inspektøren søgte her, hvad nye Bestemmelser angik, aldrig at dække sig bag sine Foresatte — deres Ordre gjorde han til sine, selv om han ikke billigede dem. Enhver ny Bestillingsmand blev endvidere her forestillet for Fangerne, hvem det paalagdes at vise ham Lydighed og Respekt. Endelig holdtes her Rettergang over dem, der Dagen i Forvejen havde forset sig imod de gældende Bestemmelser, og drejede det sig alene om Brud paa Disciplinen, faldt Kendelsen straks. Bestod den dikterede Straf i korporlig Revselse, hvad der næsten altid var Tilfældet, fuldbyrdedes den umiddelbart efter Kendelsens Afsigelse, altid i de andre Fangers Paasyn, og uden at Lægen først havde undersøgt, om den Skyldige kunde taale Straffen; efter Afstraffelsen maatte Synderen takke »for naadig Straf«. Var der begaaet en Forseelse, og den Skyldige ikke kunde udfindes, var Sagen dog ikke dermed afgjort. Inspektøren udtog en af Fangerne fra den paagældende Arbejds- eller Sovesal og idømte ham Straffen i dens fulde Omfang; dog skammede han først Fangerne ud for deres Fejghed, og fordi de lod en Uskyldig lide Straffen, og dette havde flere Gange til Følge, at den Skyldige meldte sig.

I Gaarden var anbragt en Straffepæl, til hvilken Fangen blev bunden, naar der enten var graverende Omstændigheder tilstede, eller den Paagældende havde været straffet gentagende Gange. Naar Pælen ikke benyttedes, holdtes Fangen i Brystet af en Opsynsmand, men viste det sig, at han ikke kunde eller vilde holde sig rolig, blev han bunden til Pælen. Straffemaaden var den samme for de mandlige og kvindelige Fanger, men medens de førstnævnte straffedes med Kat og Tamp, bestod Straffen for de sidstnævntes Vedkommende i Ris. Katten var en Svøbe af tjæret og utjæret Tovværk med 9 Ender forsynede med Knuder, og Straffen, der gaves paa den blottede Ryg, var vel smertefuld, men i Reglen ikke skadelig for Hælbredet. Dette var derimod ikke altid Tilfældet med Tampen, der bestod af et Stykke Tovværk, 1 til 1½ Tomme tykt, og gaves paa Ryggen udenpaa Trojen og Skjorten.

Ved større Forseelser eller naar et Komplot havde fundet Sted, afholdtes Forhøret af Byens Borgmester, som i saa Fald ogsaa afsagde Kendelsen, men Bestyrelsens Straffemyndighed var iøvrigt den Gang endnu ikke fastsat ved Lov.

Ved at afholde disse Morgenforsamlinger opnaaede Inspektøren, at Fangerne alle var i fuld Forstaaelse med, hvad der passerede i Anstalten. Havde en Fange begaaet en Forseelse, kendte Kammeraterne saavel den som den Straf, der var fulgt paa, og den Straffede prøvede derfor hverken paa at gøre sin Forseelse mindre eller større, hverken paa at lægge Inspektøren for Had eller gøre sig til af sine Bedrifter, og hvis han forsøgte det, blev han kun af de andre Fanger udkældt for en Løgner og en Praler.

Ikendtes en Fange Straf for Tyveri fra en af Kammeraterne, var Straffen, der efter Kammeraternes Mening aldrig kunde være haard nok, det mindste Onde, som Forseelsen førte med sig. Langt værre var den Foragt og Mistillid, som de andre Fanger lang Tid efter viste ham, og som blandt andet fik sit Udtryk deri, at de benævned ham som »Tyven«, hvad der underligt nok ansaas for at være den største

Fornærmelse, der kunde tilføjes en Fange, uagtet de tre Fjerdedele af disse var inddømte i Straffeanstalten for Tyveri.

Den i Inspektørens Øjne mest graverende Forseelse var derimod en Undvigelse, af hvilke der gennemsnitlig indtraf 3 til 4 aarlig. Uagtet der var givet ham saa faa Midler ihænde til at forhindre disse, regnedes de dog i Almindelighed ham til Last, og om han end den Gang ikke længere selv skulde betale Udgifterne ved en undvegen Fanges Paagribelse, blev han dog af sin Foresatte anset for at have været ligegyldig i Udførelsen af sine Embedspligter, ja der tildeles ham endog stundom aldeles ubeføjede Irettesættelser i den Anledning. Da vedkommende Betjent i Tilfælde af Pligtforsømmelse blev afskediget eller i ethvert Tilfælde idømt en betydelig Mulkt, gjaldt det om stedse at være paa Post og ikke lade sig skuffe af Fangerne, der brugte ethvert Kneb for at dysse Vogteren i Søvn. Straffen ramte iøvrigt ikke alene den undvegne Fange, naar denne atter blev paagrebet, men tillige hans Medhjælpere og Medvidere i Flugten, hvad enten disse selv tilstød sig skyldig heri, eller der kun var en nogenlunde grundet Formodning om, at de havde haft Kendskab til Sagen. Undveg saaledes en Fange fra Sovesalen, hvor to og to Fanger stedse delte Seng med hinanden, straffedes altid den Undvegnens Sovekammerat og undertiden endogsaa de Fanger, der havde ligget i Nabo-sengene; men hvor uretfærdigt dette end kunde synes, op-rørte det dog ikke Fangerne. De forstod, at da de ydre Sikkerhedsmidler var saa ringe, havde Inspektøren foruden de strenge, altid korporlige Straffe, som den Undvegne idømtes, intet andet Middel til at hæmme Undvigelserne end Fanger-nes solidariske Ansvarlighed, og dette var da ogsaa tidt nok sagt dem, idet Inspektøren aldrig undlod at minde dem herom ved de daglige Mønstringer. Det fælles Ansvar gjorde han endvidere gældende ved at fratage alle Fangerne saadanne smaa Friheder, som han i Tidens Løb havde tilstaaet dem, og disse gaves dem først atter tilbage, naar der i læn-

gere Tid intet Udbrud havde fundet Sted. Denne Medansvarlighed var imidlertid ikke nogen synderlig Dæmper paa Undvigelse; thi den, der røbede en paatænkt Flugt, paadrog sig ikke alene Kammeraternes Foragt, men udsatte sig for langt større Straffe end dem, Inspektøren dikterede enten i selve Straffeanstalten eller efter endt Straffetid.

Da saaledes ingen, lige fra Inspektøren og ned til Fangerne, vidste, hvilke Ubehageligheder en Udvigelse kunde bringe over ham personlig, var det intet Under, at en saadan stedse var en hel Begivenhed i Straffeanstalten og bragte Uro og Frygt over hele Befolkningen. Blev en undvegen Fange paagreben, var den mindste Straf, der tildeltes ham, uundgaaelig 27 Slag Kat, og efter Straffen paalagdes der ham Lænker, eller han forsynedes med en Træklods om Benet. Var Flugten forbunden med mere graverende Omstændigheder, voksede Straffen, hvorimod den kun yderst sjældent formildedes.

»Jeg erindrer«, siger Fr. Bruun, »kun to Tilfælde, hvor dette skete. Det første var ved Krigens Udbrud i 1848. Den patriotiske Begejstring, der den Gang var saa stor over hele Landet, trængte ogsaa ind i Anstalten og gav sig blandt andet Udslag i, at en Del Fanger anmodede om Tilladelse til at gaa med i Krigen, mod at de forpligtede sig til efter dennes Slutning at komme tilbage til Fængslet og afsone Resten af deres Straffetid. Dette maatte selvfølgelig nægtes dem, men en af dem, der tidligere havde været Soldat, undveg kort efter, og til Trods for de Efterforskninger, der anstilledes, lykkedes det ham at naa det danske Hovedkvarter, hvor han meldte sig som Frivillig og blev antaget. En Uges tid efter blev han imidlertid genkendt som undvegen Straffefange, blev arresteret og under Bevogtning sendt tilbage til Fængslet, hvor han dog af Inspektøren fritoges for Straf.

Et Par Aar senere undveg lige før Juletid et ungt Menneske paa ca. 18 Aar. Da Julehøjtiden var forbi, kom han af sig selv tilbage og forklarede, at han kun var flygtet for paa vanlig Maade at tilbringe Julen hos sin Moder, en fattig

Enke, der boede nogle Mil fra Viborg. Straffen for ham blev betydelig nedsat.«

Fangernes Patriotisme under Krigen i 1848—50 gav sig imidlertid ogsaa tilkende paa andre Maader. Da man saaledes i det sidste Krigsjaar trængte til Kombattanter og derfor saa sig nødsagede til at drage den militære Bevogtning bort fra Fængslet samt til at erstatte den med en kun lidet paa-lidelig Borgervagt, gjordes der ikke et eneste Undvigelsesforsøg, saa længe dette varede. Endvidere foranstaltede Fangerne med Inspektorens Tilladelse i en længere Periode Pengeindsamlinger til bedste for de syge og saarede Soldater, og nogle af Fangerne skænkede endogsaa til disse Indsamlinger hele deres egentlige Fortjeneste. De indkomne Beløb, der efter Forholdene ikke var ubetydelige, indsendtes af Inspektøren maanedsvist til Intendanturen, og naar derfor modtoges en anerkendende Tilstaaelse, som oplæstes for Fangerne, var det rørende at se deres Taknemlighed over, at det ogsaa var blevet dem tilladt at yde deres Skærv til at lindre deres saarede Landsmænds Lidelser.

Dette var iøvrigt langt fra noget enestaaende Eksempel paa Fangernes Lyst til at hjælpe. Kunde saaledes en Fange paa Grund af Alder eller Svagelighed, eller fordi han endnu ikke havde faaet Arbejde, intet fortjene selv, kunde han være sikker paa at faa, hvad han trængte til, af de bedre stillede Kammerater. Manglede en Fange ved Løsladelsen Klæder, Arbejdsredskaber el. lign., forblev han ikke uhjulpen; Kammeraterne gav ham, hvad han behøvede, naar han da blot var nogenlunde værdig til Hjælp. Der fandtes den Gang ingen Fængselselskaber; Fangerne hjalp selv, saavidt de formaaede det, og Hjælpen gaves vistnok med større Kritik, end den nu kan gives af Selskabernes Bestyrelse, der selvfølgelig ikke kender de Løsladtes Trang og Værdighed saa godt som Kammeraterne. Paa Lediggængere, Drankere og Vanetyve ofrede de intet, saalidt som de Fanger, der nødvendigvis maatte komme paa Fattighuset — det lidet, de havde at give, vilde de være sikre paa kom til Nytte. Deres

Redebonhed til at hjælpe kom ogsaa frem overfor Opsynet. Døde saaledes en Opsynsbetjent og efterlod Kone og Barn i trange Kaar, forfærdigedes Ligkiste og Ligklæder i Fængslet, uden at de dermed beskæftigede Fanger gjorde Krav paa nogen Arbejdsfortjeneste, hvorhos andre Fanger altid var villige til at yde Enken en Pengehjælp for at lindre Nøden. Alle slige Beviser paa Patriotisme, Hjælpsomhed og godt Kammeratskab havde udelukkende deres Udspring fra Fangernes egen gode Følelse, og fremkom uden nogensomhelst Paavirkning fra Inspektørens Side. Denne undlod imidlertid ikke at tilkendegive dem sit Bifald, uden dog derfor i mindste Maade at se gennem Fingre med deres Forseelser.

Uagtet Inspektøren var meget nøjeregnende med, at Fangernes Arbejdstid udnyttedes paa den bedst mulige d. v. s. paa den for Straffeanstalten fordelagtigste Maade, havde han dog, foruden de ugentlige Helligdage, tilstaaet Fangerne en ekstra Fridag, nemlig Fastelavns Mandag, til hvilken de glædede sig længe i Forvejen. Paa denne Dag tillodes det nemlig Mandsfangerne at klæde sig ud og drage nogle Gange i Optog gennem Gaarden hen til Inspektørboligen, hvor Inspektøren modtog deres Hilsen fra sit Kontorvindue. Det var et ejendommeligt og i Virkeligheden alt andet end lattervækkende Syn at se disse stakkels Mennesker vandre afsted to og to, forestillende Mand og Kone, udklædte i de skrækkeligste Dragter, bestaaende af deres Lagen og Sengetæpper eller af lutter Pjalter og Papir, i de forskelligste Farver. Mange havde Ansigterne tildækkede med Masker, som ligeledes var forfædiget af Klude eller Papir, og idet de defilerede forbi, opførte de en øresønderrivende Koncert paa Redekam og alle Slags selvlavede Instrumenter; men glade som Børn var de, og det var dem en virkelig Sorg, da Indførelsen af det nye Fængselsreglement berøvede dem denne Fornøjelse.

I 1849 blev daværende Professor, Dr. phil. *C. N. David* beskikket til Overinspektør for Fængselsvæsenet, og fra den

1. Juli 1850 udnævntes den tidligere Inspektør ved Viborg Straffeanstalt til Direktør for nævnte Anstalt. Det var i disse Aar Frederik Bruun begyndte sin Virksomhed ved det danske Fængselsvæsen. Han, der var født 1816 i Aalborg, var i nogen Tid efter at have erhvervet den teologiske Embeds-eksamen Lærer ved forskellige Skoler, uden at han dog kunde finde sig til rette i denne Gerning. Som tidligere berørt kom han i dette Tidsrum ganske tilfældig i Berøring med den daværende Inspektør ved Viborg Tugthus Kammerherre *Undall*, som søgte en Assistent og en eventuel Afløser. Fr. Bruun skriver selv herom: »Da hverken den gejstlige Stand eller Lærervirksomheden tiltalte mig, men min Hu stod til praktisk Virksomhed, hvortil jeg folte mig kaldet, betænkte jeg mig derfor heller ikke længe paa at modtage et Tilbud fra Straffeanstalten i Viborg om Ansættelse som Assistent hos den derværende Inspektør. Jeg var dengang 29 Aar gammel og kjendte kun meget lidet til Fængselsvæsenet; aldrig havde jeg besøgt et Fængsel og hvad jeg vidste derom fandt jeg ved Læsning i de offentlige Tidender, som nu og da bragte Efterretninger om, hvad der passerede i denne Retning.« Herefter paabegyndte Fr. Bruun sin Virksomhed i Fængselsvæsenets Tjeneste i 1845. Da der som nævnt i 1850 udnævntes en ny Direktør for Viborg Straffanstalt, udnævntes Fr. Bruun samtidig til Inspektør, og hermed paabegyndtes Gennemførelsen af den Fængselsreform, der skyldtes Davids Energi og Interesse for Sagen sin Tilblivelse. Det gamle Régime fik hermed Dødsstødet og med dette forsvandt efterhaanden ogsaa den fejlagtige Opfattelse af Fængslernes Betydning.

Trods Manglerne ved det ældre System og bortset fra det Fejlsyn paa Samfundets Forpligtelser overfor Forbryderen, som dette gav Anledning til, stod Viborg Straffeanstalt dog i mange Henseender paa et forholdsvis højt Trin. Fr. Bruun siger herom i sine Optegnelser: »En Straffeanstalt, hvor hver Fange holdtes til Virksomhed, Orden og Renlighed og derhos var streng Tugt undergivet, var vist

den Gang et Særsyn, og den blev det endnu mere, naar man efter et nøjere Kendskab til Viborg Straffeanstalt maatte indrømme, at der i denne herskede ligesom en god Aand over det hele, der ene skyldtes den daværende Inspektør. Naar jeg i de senere Aar under den stedse fremadskridende Fængselsreform tænkte tilbage paa Tilstanden i Viborg Straffeanstalt, som den var ved min Ansættelse, kom jeg først ret til Erkendelse af, hvad og hvormeget den enkelte Bestyrer formaar at virke ved sin egen Personlighed. Er han en sund og kraftig, ærlig og hæderlig Mand, som min gamle Inspektør var, kan ethvert Straffesystem i hans Haand føre til gode Resultater, medens selv det bedste System i modsat Fald vil vise sig mangelfuldt.«

Fr. Bruuns Virksomhed i Viborg blev dog kun af kort Varighed, idet han i 1853 udnævntes til Direktør for det nyopførte Tugthus i Horsens. I Efteraaret 1858 foretog han i officiel Sendelse en Rejse til Udlandet. Den første danske Straffeanstalt, der var indrettet fuldstændig efter Cellesystemet (Vridsløse) var den Gang under Opførelse og skulde snart tages i Brug, hvorfor den omtalte Sendelse særligt gik ud paa at erholde Kendskab til Organisationen af et Cellefængsel, og ved hans Tilbagekomst overdroges det ham at frugtbargøre de i Udlandet indhøstede Erfaringer ved sit Arbejde ved den nærmere Ordning af det nye Fængsels Administration. I April 1859 blev hele Ledelsen af Danmarks Fængselsvæsen overdraget ham, idet den tidligere Chef N. C. David nu søgte sin Afsked.

Gennem mere end 25 Aar, indtil Juli 1884 havde han derefter under Justitsministeriet den øverste Ledelse af Fængslerne, først som Overinspektør, senere som Kontorchef.

Den vigtigste af de Reforme, der skyldes hans Initiativ, er Indførelsen af det progressive System i de danske Straffeanstalter. Han gjorde den første Anvendelse af Princippet i dette System ved den detaillerede Organisation af Cellestraffen, som han ordnede i alle dens Enkeltheder,

men det laa i Sagens Natur, at denne Anvendelse af Princippet maatte være meget indskrænket. I en større Maalestok og i Overensstemmelse med Croftons eller det irske System blev dette Princip indført ved Anordning af 13. Febr. 1873 ved tvungent Arbejde udført i Fællesskab¹).

Fr. Bruun maatte endnu løse et andet og vigtigt Problem, at bringe Overensstemmelse mellem Udførelsen af Strafarbejde og Straffeloven af 10. Februar 1866 og dens Konsekvenser. Det, der i Særdeleshed kendetegnede denne Lov overfor tidligere Straffelove, var dens Mildhed, og Konsekvenserne heraf maatte blive en Indskrænkning i Fangeantallet og en Overflødiggørelse af enkelte Straffeanstalter. At fastslaa en Organisation, som under de givne Forhold tillod at klassificere Fangerne i passende Overensstemmelse med de Fordringer, som Hensynet til Fangernes Forbedring stillede, var i ingen Henseende noget let Arbejde. Lovens Paragraffer, der forelaa fastslaaede, maatte om muligt bringes i Overensstemmelse med de Krav, som Fremskridtet og den penitentiære Viden stillede. I alle de væsentligste Dele har den Organisation, som Fr. Bruun her skabte, holdt sig lige op til Nutiden, hvilket beviser den sunde Basis og dens Levedygtighed.

Det var dog ikke alene i den rent praktiske Ordning, at Fr. Bruun beskæftigede sig med Problemet Fangernes Forbedring. Han indsaa klart, at Fremskridtet maatte være baseret paa en dybtgaaende Forstaaelse af Forbrydelsens Fænomener og fremfor alt paa et ikke mindre dybtgaaende Kendskab til Forbryderen. Han nøjedes ikke med den Belæring, han kunde høste af andres Erfaringer, men blev selv en Forsker paa dette Omraade, blev, som Goos udtrykker det, »en Mester i den penitentiære Videnskab« og indtog ogsaa herfor en Særstilling blandt Tilhængerne af det progressive System.

¹) Hertil og det følgende: jfr. Carl Goos: Biografi, St. Petersburg 1890, meddelt til Bureau de la commission pénitentiaire internationale.

Fr. Bruuns Standpunkt i denne Henseende vil bedst kunne udtrykkes ved hans egne Ord paa Fængselskongressen i Rom, optaget i »pensées et maximes sur la réforme pénitentiaire«: »En moralsk Opdragelse, som frembringer Liv og Virksomhed, som udvikler Fangens Karakter, som lærer ham at kende sig selv og sine Svagheder, og som hos ham skaber Tillid til sig selv og til sin egen Kraft, kan ikke tilvejebringes paa et Sted, hvor Savnet af Friheden, Disciplinen og Trangen vedblivende er ens paa Straffens sidste Dag som paa dens første. Det vil ikke kunne opnaas, der hvor Fangen altid skal være passiv.«

Disse Tanker er iøvrigt udviklet nærmere af Bruun i hans Skrift: »Om Fuldbyrkelse af Strafarbejde«, der af Goos i det tidligere anførte Værk betegnes som et Skrift, der »ubestrideligt indtager en høj Rang i Videnskaben«. En tysk Oversættelse af Direktør *Elbers* findes i »Blätter für Gefängnissskunde«, Bind IV, hvorhos »Deutsche Strafrechtszeitung« 1868 indeholder en Redegørelse for Skriftets Indhold og en kritisk Bedømmelse af *Haltzendorff*.

Særlig foranlediget ved en Diskussion paa Kongressen 1878 i Stockholm besluttede han sig til at underkaste Spørgsmaalet om Tilbagefaldet en nærmere Undersøgelse, der resulterede i den i »Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen« (1887) offentliggjorte Afhandling: »Om Aarsagerne til og Midlerne mod Tilbagefaldet«, hvori han, ligesom i de øvrige Afhandlinger fremdrog Spørgsmaal, hvis Aktualitet fremgik af, at Diskussionerne paa de internationale penitentiære Kongresser og »Union internationale de droit pénal« i første Linie underkastede netop disse Spørgsmaal indgaaende Undersøgelse.

Vendepunktet i det danske Fængselsvæsens Historie bliver saaledes det, der er den vigtigste Frugt af Fr. Bruuns Livsgerning, Indførelsen af det progressive eller det irske System ved Anordn. af 13. Febr. 1873. Det ledende Princip i hans Livsgerning kan vel nok udtrykkes som et Forsøg

paa Opnaaelsen af en organisk og inderlig Forbindelse mellem Cellesystemet og det progressive System, et Arbejde, man, naar man vender Blikket mod den foran skitserede Tilstand af et enkelt dansk Fængsel i Tiden umiddelbart før Reformerne, vil forstaa har været af fundamental Betydning for Løsningen af Spørgsmaalet om den rette pøntentiere Behandling.